

A KÁVÉHÁZBA JÁRÓ BUDAPESTI KISEMBER (1890–1891)

Írásomban egy napló két évét elemezve arra a megállapításra jutok, hogy 1890–1891-ben, Budapesten a kávéház-látogatás nemcsak a „polgári középosztály”, de éppúgy a „kisemberek” (munkások, cselédek, segédek, kishivatalnokok, iparosok) körében is megfigyelhető, rendszeres szabadidős elfoglaltság volt. E napló alapján alaposabban megfigyelhetjük és leírhatjuk egy kávéház egyes törzsvendégeit: számukra (nők és férfiak vegyesen) a kávéház vonzereje minden bizonnyal abban rejlett, hogy az társaséletük kiemelt színtereként, egyfajta délutáni találkozó- és gyülekezőhelyként funkcionált. Feltételezésem szerint a kávéházak világa (nem egybe mosva a kávémérésekkel) azonban (ekkor még) egyáltalán nem volt „demokratikus” – a budapesti kisemberek saját kávéházukba jártak.

Kávéház-történetek és történeti optika

A 19. század végi, 20. századi eleji budapesti kávéház-kultúra széles körben ismert, még ha felületesen is. Több mint egy évszázada jelennek meg írások, cikkek, könyvek, albumok és egyéb, nosztalgikus ismertetések erről az alapvetően csillogónak és művészinek vélt világról. A bőséges, de igen vegyes (szak)irodalom áttekintésére nincs mód, ezért csak két nagyon fontos cikket emelek ki, és tanulmányomban a későbbiekben leginkább ezek megközelítéseire, forrásaira és eredményeire reflektálok.

Gyáni Gábor 1996-os írása – *A kávéházba járó polgár* – egy „átlagpolgári” naplót mintaszerűen elemezve tesz megállapításokat az egyedi (naplóírói) kávéházhasználatra, és részben ezek alapján a budapesti kávéházak általános karakterisztikumát is leírja. Megállapítja, hogy a „budapesti, s egyéb közép-európai kávéházak világáról az a kép rögzült nemegyszer már a kortársak tudatában is, hogy ez azonos az értelmiség, kivált a művészértelmiség társaséletével. Ez a kávéházak szociológiáját illető egyoldalúság főként utólag, a kávéház-történet jóvoltából gyökeresedett evidenciává.” Gyáni rámutat arra, hogy ez az írói/művész szubkultúrára való fogalmi leegyszerűsítés a felhasznált források, az „optika” egyenes következménye, és az ekképpen „közhellyé merevedő kép módosítása nem is képzelhető el másként, mint a források másfajta megválasztása útján.”¹ Gyáni bizonyos állításait vitatja Saly Noémi, aki 2004-es írásában annak bemutatását tűzte célul maga elé, hogy kik jártak a kávéházakba (valójában: kávéházakba és kávémérésekbe).² A hatalmas és szí-

¹ Gyáni Gábor: *A kávéházba járó polgár*. *Budapesti Negyed*, 1996. 12–13. sz. 57–68.

² Saly Noémi: „Ide minden rangú ember és mindkét nem eljöhethet...”. A pesti kávéház mint a társasélet színtere. *Budapesti Negyed*, 2004. 46. sz. 39–66.

nes forrásanyagot felvonultató tanulmány elsősorban (újság)írók cikkein, könyvrészletein, beszámolóin és visszaemlékezésein, valamint egykori álszociográfiai írásokon alapszik. *Átlagemberek* által írt naplókat azonban nem vizsgált (ő sem – mint ahogy más sem Gyáni Gábor óta).

E két cikk tehát két egészen különböző optikán keresztül vizsgálja a kávéházak világát. És bár tanulmányomban a napló elemzéséhez alapvetően Gyáni forrásválasztását és módszertanát követem, több ponton is eltérő megállapításra jutok, így például arra, hogy a kávéház-látogatás nem csak a „középosztály” attribútuma lehetett: budapesti „kisemberek” már a 19. század végén is jártak kávéházba. És fontos hangsúlyozni: „igazi” kávéházba (is), nem csak kávémérésekbe, kocsmákba vagy éjjeli mulatókba.

Lowetinszky és naplója, az elemzés időköre

Lowetinszky János József (1866, Pest – 1935, Budapest) páratlan művet hagyott maga után. Életének nagy részét Budapesten töltötte, felnőtt fejjel végezte el a polgárit, évekig dolgozott a vasútnál, majd Pest vármegyénél kishivatalnokként. Rövidebb ideig raktáros is volt egy tejkereskedőnél, sőt, 1898-ban két hónapig még kávémérést is üzemeltetett Angyalföldön. Naplóját 16 éves korától haláláig írta, a nap mint nap rendkívül akkurátusan vezetett korpusz 40 vaskos kötetben maradt meg. Ezen – terjedelme, felépítése és szerzője társadalmi státusa miatt – páratlan társadalomtörténeti forrás lehetőséget nyújt arra, hogy általa egészen mély betekintést nyerhessünk a budapesti kisemberek világába.³

Lowetinszky természetesen (és szerencsére) nem azért írta naplójában a kávéházzal kapcsolatos sorait, hogy ezáltal tudatosan valamiféle (emlék)képet nyújtson a kávéházak általános karakterisztikájáról és az ő életében betöltött szerepükről – ellentétben sok egykorú (vagy visszatekintő) szépírói szöveggel és, nevezzük így, álszociográfiai írással. Tehát nem ír összegzően a kávéházi szokásairól (sem), nem értékeli azokat, e kérdés rekonstruálását – a napló részben sematikus ismétlődő, részben elszórtan található adatai alapján kísérelhetjük meg.

1889 szeptemberében új időszak kezdődött a naplóíró életében, ugyanis visszatért Budapestre hároméves morvaországi katonai szolgálat után. Ez az újabb budapesti korszak 1892 legelején szakadt meg, amikor több mint egy évre ismét eltávo-

³ Életéhez és naplójához bővebb lásd Balogh János Mátyás: Fél évszázad „szerelmi dolgai”: Egy altiszt altest önképe és statisztikája. *Aetas*, 2008. 3. sz. 101–127.; Uő: A vasút mint megálló – egy átutazó proletár a vasútnál. In: Bana József – Katona Csaba (szerk.): „Szigorúan ellenőrzött vonatok”: A győri Mediawave Fesztivál keretében 2008. április 29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Budapest – Győr, 2009, 11–22.; Uő: Kisemberek kishitelei a 19. század végi Budapesten. *Aetas*, 2010. 2. sz. 118–140. A napló a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található. (Jelzete: B 0910/209.) A Nemzeti Kulturális Alap támogatásainak köszönhetően a naplóból több év is (így 1890 és 1891 is) olvasható online – *A magyar Ővejk. Egy naplóíró kisember mindennapjai a 19–20. századi Budapesten.* (<http://magyarsvejk.blog.hu>) Szerkesztő: Balogh János Mátyás.

zott, ezúttal Horvátországba. (Az elemzés időszakának kiválasztásához az is hozzájárult, hogy 1892-ből nem maradtak fenn naplók.)

Lowetinszky 1890–1891-ben

Mielőtt Lowetinszky kávéházbeli szokásait és interakcióit tárgyalnánk, fontos bemutatni a naplóíró egyes, 1890-re és 1891-re érvényes „viszonyait”. A teljesen vagyontalan, árva, testvérek nélküli, ekkor 25 éves Lowetinszky egyetlen rokona az apai nagynénje és annak férje volt. A katonai szolgálatból visszatérő naplóíró náluk (IV. ker. – a mai Belváros –, Bécsi utca 5.) kapott szállást, 1889 végén azonban a nagybácsi kitette az anyagi gondokkal küszködő naplóíró szűrét a lakásból. Ezután hősünk a kollégájánál, egy bizonyos Nagynál bérelt szobát. Nagyné követelőzése miatt azonban három nap múlva innen is odébb állt, és mivel a nagynéni nem fogadta vissza, Budán, a gyermekkori barátja, Papp Sándor (Sanyi) családjánál (Promontori út 15.) húzta meg magát néhány napig, majd december 23-án Boroséknál (IX. ker., Liliom utca 6.) vett ki egy szobát. Innen 1890 áprilisában költözött ki – tetemes lakbértartozást hagyva maga után. Júniusig ismét Budán, Sanyiéknál kapott szállást, amikor is a VII. kerületi Verseny utca 22. szám alatt vett ki egy lakást, itt egy bizonyos Ödön is lakótársa volt, Rieker Gyula pedig a felső szomszédja. 1890 novemberében ismét közös háztartásba lépett férjes szeretőjével, Samoday Eszterrel (Esztivel), és beköltöztek a Dohány utca 93–95. szám ház egyik lakásába. Velük lakott többek között egy bizonyos Mari néni is, Eszti rokona. Egy évvel később új barátnőjéhez, később feleségéhez, Marihoz költözött egy Akácfa utca 27. sz. alatti albérletbe, Leopoldékhöz. Általában elmondható, hogy albérleteibe – esetenként csak ágybérleteibe – nem csak hálni tért a naplóíró, de gyakran társasági életet is élt (barátokkal és lakótársak ismerőseivel közös vacsorázás, ivás, beszélgetés).

Idejének legnagyobb részét munkahelyén töltötte a naplóíró: 1890-ben és 1891-ben a MÁV Dunaparti, majd Ferencvárosi pályaudvarán. Előbbi helyén rakfelügyelő volt 1890 elejéig, az utóbbi helyen állomásfelügyelőként dolgozott 1890 májusa és 1891 decembere között. Mindkét helyen igen kevés, 1 forint 20 krajcár volt a napi bére (ezért a pénzért egy sovány kacsát lehetett venni), az utóbbi helyen ruhát is kapott juttatásként. 1890 áprilisában altiszti szolgálatra minősítettnek nyilvánították a sikeres vizsgák után. A Ferencvárosi pályaudvaron hamarosan kitanulta a távirászkészítést. A monoton, felelősségteljes munkát többféleképpen is igyekeztek változatosabbá tenni a naplóíró és kollégái. Ha tehették, éjszaka aludtak, nappal bolondoztak, lányokkal flörtöltek, boroztak, és ha mód volt rá, akkor ezt az el is csentek munkahelyükről. Bár Lowetinszky többször is kapott intést, végül egy majdnem bekövetkezett karambol miatt bocsátották el 1891 decemberében. Ezt követően hamar talált új állást, a szentendrei HÉV-hez került kalauznak (a naplóíró 1891 végén még úgy tudta – és a naplóban is így szerepel –, hogy mozdonyvezető-gyakornoknak veszik fel). Hamarosan, 1892-ben, Horvátországba

került a MÁV, illetve a Déli Vasút alkalmazottjaként, ahonnan csak 1893 tavaszán tért vissza. Ismerősök, barátok tekintetében kevés (viszonylag) fix pont volt Lowetinszky életében ezekben az években. Ilyen volt Anna néni, a pesti nagynéni, még ha gyakran össze is vettek. Barátnőjével (kitartójával), Esztivel 1891 végén szakított végleg, de addig is számtalanszor megcsalta, noha össze is költöztek. Munkahelyén Fülöppel volt a legjobb viszonyban, gyakran elment hozzájuk, és szívesen játszott a gyerekekkel. Munkatársainak nagyobb részével – nem számítva Fruhbauer Józsefet és Pfliegler Jánost – gyakran összetűzésbe került.

Lowetinszky gyermekkorra óta jóban volt (a könyvrajongó szobafestő, egyben amatőr régész és numizmatikus) Papp Sándorral és a zűrös életű, kőműves-tűzoltó Muszil Ferencsel. Előbbivel – bár voltak összetűzéseik – megmaradt a barátság, utóbbival azonban – miután napvilágra kerültek lopási ügyei – 1890 májusa után teljesen megszűnt. A naplóiró pártfogók támogatására szorult; régi családi ismerősök, korábbi főnök mellett gyámja, Borbáth Gáspár (Gazsi) – a magyar futballválogatott első gólszerzőjének apja – az, akit leginkább felkeresett, amikor segítségre, ajánlásra volt szüksége.

Szinte lehetetlen összesíteni, hogy hány nővel került kapcsolatba a naplóiró a vizsgált időszakban (barátnői/barátnő-jelöltjei a társadalom alsóbb rétegeiből kerültek ki, leginkább a kiszolgáló személyzethez tartoztak). Alig van olyan napló-bejegyzés 1890-ből és 1891-ből, ahol nem számol be egy lány (gyakran „kicsike”, illetve „nőstvény” szóhasználattal élt a naplóiró) „fixálásáról”, „gusztálásáról”. Ha tehette, fogdosta és csókolta is ezeket a nőket; csak ebben a két évben több tucatnyi nővel fixált találkát (amelyekre aztán nem mindig ment el). Ahogy említettem már, 1891 végéig Eszti volt Lowetinszky „hivatalos” barátnője, őt Fodor Mari (a későbbi feleség) követte. De rajtuk kívül még a következőkkel is nemi viszonyt létesített ebben a két évben: Odrus Juliska, Mészáros Ilka, Mátyás Anna, Pozsonyiné, Weinberg Irma, Repan Erzsébet, Habe Lujza. Nem ritkán egy időben öt-hat nővel is viszonyt folytatott, vagy tervezett kapcsolatot létesíteni. Ugyanakkor Meiler Annát és Weinmannét hiába bódította több mint egy éven át a kávéházban, nem jutott zöldágra velük. Rajtuk kívül prostituáltakkal is érintkezett Lowetinszky – akárcsak barátai –; egykori szállásadója, Borosné zugbordélyos volt. A naplóiró szertelen életmódjának következménye nemi betegség lett, mint ahogy munkatársai és lakótársai közül is került ki szifilisz/tripperes ezekben az években.

Lowetinszky és a kávéházak

Lowetinszky János József életének fontos színtere volt 1890–1891-ben (is) a kávéház. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kezdett általában kávéházba járni, ugyanis az 1883-tól 1888-ig terjedő időszakban nem vezetett részletes naplót (időnként nagy a hiátus, és olykor egy-egy napról is csak egy-egy sort írt).

Az első kávéházi alkalom, amit Lowetinszky lejegyzett, 17 éves korából származik: „*Österreichernél voltam, új ismeretség egy Stransky Gyulával*”, „*az Österreicher-*

nél voltunk reggelig” (1883. 01. 24. és 1883. 02. 08.). Az 1883-as év első felét megörökítő naplóbejegyzésekben a vendéglátó üzletek tekintetében egy kocsmá, a Markotányos pince fordul elő leggyakrabban (1883 áprilisától kezdve).

Az 1890-es év első három hetében háromszor volt Lowetinszky kávéházban. Január 5-én „*¾ 4-kor el Wohlmuthoz, a kávé volt az ebédem. ½ 6-kor Esztihez*”, három nappal később a születésnapján: „*Ürmösözés ¾ 10-ig, aztán el Schäfferhez, ott kávézás s sörözés, a zenét, amely kitűnő, hallgatva 12-ig, s aztán haza. Rösler pénztárnokunk is nagyban duhajkodott ottan; csinos kis leányka tányérozott, igen gracióz egy teremtés*”. Négy napra rá pedig akkori szállásadója, egy pincér munkahelyét kereste fel: „*9-re értem haza; vacsorázás, beszélgetés, s aztán Borosnét elkísértem férjéhez a Liliom kávéházba, hol komisz zene volt, grogozás, kucséberrel is játszottam. 11-kor haza.*”

Ezek azonban – ahogy az a lentiekben kiderül – nem tipikus kávéházi látogatók voltak a naplóiró számára, sem a helyszín, sem az időpont, sem a fogyasztás tekintetében.

Törzskávéház, törzsvendég

Lowetinszky János Józsefnek, valamint tágabb ismeretségi körének 1890–1891-ben volt egy törzskávéháza, ahol törzsvendégnek számítottak. Gyáni Gábor elemzésében arra mutat rá, hogy a Csorba-féle napló adatai nem igazolják a „törzskávéház” intézményét (miszerint a kávéházak „*kialakult, stabil személyi körből álló közönnyel rendelkeztek, a másik oldalról nézve, tehát a kávéházakat rendszeresen látogatók többnyire egy vagy néhány kedvenc helyüket részesítették előnyben több száz társukkal szemben*”).⁴ Ezzel szemben a tanulmányomban vizsgált időszakban Lowetinszky számára a kávéház szinte kizárólag egy bizonyos kávéházat jelentett: Wohlmuth Adolf kávéházát.

Wohlmuth Adolf Kerepesi (ma: Rákóczi) út 32. szám alatti kávéháza volt a naplóiró (és baráti körének) törzshelye (ugyanakkor a naplóiró néha-néha más kávéházakban is megfordult). A Wohlmuth-féle kávéházat először 1888 elején említette Lowetinszky, amikor is pár napra Budapestre érkezett szabadságra (1886 és 1889 között, mint említettem, Morvaországban végezte sorkatonai szolgálatát): „*Budáról Muszilékhoz, uzsonnázás, onnan Ferihez, s tőle Wohlmuthoz, ott Sándor s Gyula nagy örömmel fogadtak, sörözés, 7 után el*”, „*Wohlmuthoz, ott kávézás s biliárdozás*” (1888. 02. 27. és 1888. 03. 01.). Miután 1889. szeptember végén végleg visszatért Budapestre, az év végéig tizenegy alkalommal tért be ebbe a kávéházba, egy-két hetente egyszer.

A több teremmel rendelkező kávéház igen nagy lehetett – mindegyik abból is következtethetünk, hogy amikor 1886 nyarán Wohlmuth Adolf átvette a hely üzemeltetését és berendezési tárgyait, akkor a kávéház termeiben több száz széket

⁴ Gyáni: i. m. 64.

írtak össze.⁵ És a nagy méretekre utal az is, hogy a naplóban többször is írja Lowetinszky, miszerint a kávéház valamelyik szegletében egy-egy ismerős arcot vélt felfedezni, de ő maga rejtve maradhatott.

Nem tudjuk, pontosan mikor és miért kezdtek ide járni Lowetinszkyék, az azonban valószínűnek tűnik, hogy előbb volt a barátai törzshelye, mint az övé; ők már akkor is odajárhattak, amikor ő még katonáskodott Morvaországban, vagyis minden bizonnyal miattuk kezdett odajárni.

A naplóiros közvetlen kapcsolatban volt a kávéház tulajdonosával és személyzetével. Előfordult, hogy csomagot, ruhát hagyott ott megőrzésre. Többször is említi naplójában, hogy beszélgetett Wohlmuth Adolffal vagy annak feleségével (utóbbinak kissé ittasan még udvarolt is).

Lowetinszky számára e kávéház vonzereje olyan erős volt a vizsgált időszakban, hogy olykor még betegen is elvánszorgott ide: „6 óra volt, mire el bírtam menni [a munkából]. Gondoltam, kocsira ülök, olyannyira rosszul éreztem magam, de teljes lehetetlenség volt, bevánszorogtam tehát gyalog a kávéházba, ott nagy nehezen helyet és kávé taptam, sütemény már nem volt, egy grogot is bevágtam. Gyula is mérgecsített még. 7 előtt el, Kopcsék is ott volt” (1891. 11. 01.). Ha nem találta valamelyik barátját a lakásán, akkor egyből a kávéházban kereste: „el a kávéházba, Gyulát mentem keresni, lakásban sem, vendéglőben sem találtam” (1891. 10. 03.).

A kávéház-látogatások dinamikája

De térjünk rá az elemzésünk tárgyául választott 1890–1891-es évek kávéház-látogatási gyakoriságára. E két év 730 napja alatt 380 olyan nap volt, amikor Lowetinszky felkereste Wohlmuth kávéházát (néha előfordult, hogy egy nap – különböző napszakban – többször is). Vagyis átlagosan kétnaponta (sőt, valamivel kevesebb mint kétnaponta) járt Lowetinszky ide. De nemcsak ő – hiszen barátai és más törzsvendégek is rendre ott voltak, és nyilván sokszor azokon a napokon is, amikor ő nem. Nagy szám ez? Gyáni Gábor nagy számnak tartotta tanulmányában, hogy a középosztálybeli, ifjú, gyermektelen házaspár, Csorba Géza és Táncsics Eszter átlagosan hatnaponta keresett fel valamilyen kávéházat (nekik nem volt törzshelyük) az 1873 és 1876 közötti időszak publikált naplóbejegyzései alapján. Mindenesetre 1890-ben és 1891-ben több olyan kisleány is volt, akik bizonyosan napi rendszerességgel – naponta, kétnaponta – betértek Wohlmuth kávéházába.

Nem volt olyan hónap ebben a két évben, hogy Lowetinszky legalább tíz alkalommal ne kereste volna fel ezt a kávéházat. 1890. január 20. és 1891. december 31. között mindössze két alkalommal fordult elő, hogy egy hét is eltelt két Wohlmuth-látogatás között, és mindössze öt alkalommal történt meg, hogy hat-hat napig hanyagolta törzshelyét.

⁵ Budapest Főváros Levéltára, A jogszolgáltatás területi szervei, Weiser Károly közjegyző iratai (VII. 185), 1886/1408.

1890. január 20-tól kezdett el napi rendszerességgel Wohlmuthoz járni (ebben az évben ezt megelőzően csak egyszer, január 5-én volt itt), és egészen május közepéig – tehát közel négy hónapon át – lényegében mindennap betért a kávéházba. A több mint 100 naptól csak 10 olyan nap volt, amikor nem nézett be a Kerepesi út és a Nyár utca sarkára (február 28. és május 11. között egyetlen olyan nap volt, amikor távolmaradt). Május közepén azonban történhetett valami, ettől kezdve ugyanis szabályosan kétnaponta járt a Wohlmuth-féle kávéházba. Az okokat a munkahelyi kötöttségekben kell keresnünk. 1890. január 21. és május közepe között (néhány napot leszámítva) munkanélküli volt Lowetinszky, ekkor szokott a kávéházba teljesen. És ez a „kávéház-függősége” a május 12-i ismételt munkába állását követően is ugyanúgy megmaradt: csak azért nem tudott mindennap menni, mert minden második nap 24 órás műszakban dolgozott a Ferencvárosi pályaudvaron.

1890 szeptemberétől novemberig számszerűleg ritkábban látogatta a kávéházat, átlagosan háromnaponta. Valójában azonban ha járt, akkor továbbra is kétnaponta járt, csak ezekben a hónapokban több olyan négy-öt-hat napos széria is volt, amikor nem ment Wohlmuthoz. Ezt követően ismét ténylegesen kétnaponta járt ide, majd 1891 februárjában és márciusában újból több nagyobb szünetet figyelhetünk meg.

1891 februárjában egyébként éles váltás történt a narratívában: addig úgy írta Lowetinszky, hogy „Wohlmuthoz”, ezt követően szinte mindig csak úgy, hogy „a kávéházba” (és ez ugyanúgy Wohlmuth Adolf kávéházát takarta). Korábban, a megelőző több mint egy évben csak háromszor említette naplójában „kávéház”-ként Wohlmuth üzletét.

Az 1891-es év második felében sűrűbb lett a kávéház-látogatások száma, augusztustól minden hónapban volt olyan egy-három hetes periódus, amikor minden nap benézett Wohlmuth Adolfhoz. Mindkét évben itt töltött valamennyi időt december 24-én és 26-án is.

A kétnapos rendszer felbomlása majd (időszakos) visszatérése mögött is a munkahelyi beosztás váltakozásai álltak (volt olyan időszak is, amikor csak minden harmadik délutánja volt szabad), illetve gyakran azért maradt ki a délutáni kávéház-látogatás, mert más elfoglaltsága volt, leggyakrabban randevú vagy valami más elintéznivaló. De arra is többször volt példa, hogy nem volt kedve (pl. éppen haragban volt a teljes baráti körrel) vagy pénze (és persze több olyan alkalom is volt, ahol nem sikerült kiderítenem a távolmaradás okát).

A kávéházi látogatások az esetek túlnyomó részében naponta egyszer, a késő délutáni-kora esti órákra korlátozódtak. Lowetinszky szinte mindig valami ebéd utáni program (pl. séta, találkozó) után, hozzávetőlegesen délután 5 körül érkezett a kávéházba, és általában fél 7-kor vagy valamivel később távozott onnan, tehát másfél-két órát tartózkodott a Wohlmuth-féle kávéházban. Érkezni általában egyedül érkezett, majd onnan leginkább társaságban, ketten-hárman együtt távoztak. A kávéháznak volt tehát egyféle gyülekezőhely-funkciója is.

A kávéház után 1890 első hónapjaiban jellemzően Muszil Ferenchez mentek Lowetinszkyék kártyázni, a jobb idő beköszöntével a Petőfi térre korzózni, majd

nyáron, kávéház utáni programként a városligeti séta lett gyakori körükben a vizsgált időszakban. De végig jellemző maradt, hogy egymásnál (egymás albérleteiben/szobabérleteiben) vacsoráztak, mulattak és aludtak – barátnők nélkül vagy barátnőkkel együtt.

Törzsasztal és törzsszék

A kávéházban három ülőhelyet említ a naplóíró: fülke, kisasztal és (nagy)asztal. A fülke alatt (nyolcszor ír róla a naplóban) feltehetőleg nem valamiféle „boxot” kell értenünk, hanem a kávéháznak egy kisebb alkóv (ablaktalan) helységét (ez a terem megjelenik Wohlmuth bérleti szerződésében is). A „fülkét” feltehetőleg inkább csak kényszerből használta Lowetinszky és köre, ha máshol nem volt hely, vagy ha a szokott asztalnál neki(k) nem tetsző valaki ült: „*az a majom ismét ott ült [az asztalnál], a fülkébe ültem, később, hogy Sanyi jött, ültem át [az asztalhoz]*” (1891. 09. 19.). Ugyanígy a kisasztal is csak „pótmegoldás” lehetett: „*az a majompofoa ülve asztalunknál, a kisasztalhoz ültem*” (1891. 10. 02.). Wohlmuth Adolf kávézójában volt egy asztal, ahol rendszerint Lowetinszky köre ült. Nemcsak ők használták ezt az asztalt, ismeretlenek is odaülhettek, illetve előfordult az is, hogy nekik (legalábbis nem mindegyiküknek) nem is maradt ott hely: „*az asztal el volt foglalva nőstényekkel, csak az egyedüli Sándor búsongott köztük*” (1891. 08. 30.), „*a club összeült, Kopcsek hiányzott, helyét egy kicsike [Habe Lujza] foglalta el, nem szép s nem is csinos, csúnya, kis liaisonra [viszonyra] használható; pár szót és meleg pillantást vetettünk, ergó [pontosabban] váltottunk*” (1891. 01. 16.), „*eleinte hely nem volt, később szökött [szokott] helyünkre ültünk [...]. Az asztalhoz két nőstényke ült, az egyik [Zaubek Laura?] csinos, eleinte ignoráltam, de azután nekimelegedtem, s hamarjában megismerkedtem, szép profilja van. Rendezvoust adott.*” (1890. 11. 03.), „*kimondhatatlan bosszúságomra Lujza is ott volt, és méghozzá ahhoz az asztalhoz ült, amelynél én szoktam*” – (1891. 07. 21., kisanapló).

Ennél az asztalnál a naplóírónak kialakult egy szokott helye; egy évvel azután, hogy rendszeresen elkezdett járni a Wohlmuth-féle kávéházba, így írt: „*ősi helyemet elfoglalva, magam búsongtam*” (1891. 02. 02.). Azonban lehetett egy korábbi fix helye is, erre az 1891. 11. 05-i bejegyzés enged következtetni: „*beültünk régi ablakhelyemre és onnan üztük mókáinkat.*”

Lowetinszky igen nehezményezte, ha helyére mások ültek: „*a helyemet egy öregasszony foglalta el, azt Riekerrel igyekeztünk kifüstölni, de bizony nem ment*” (1890. 04. 09.), „*két donna [nőszemély] foglalta el helyemet, kimondhatatlan örömömré*” (1890. 04. 11.), „*roppant mérges voltam, [...] mert a helyem foglalták el*”, (1890. 06. 14.), „*két dög ült a helyemen*” (1890. 07. 18.). Különösen rosszul eshetett neki, ha ehhez az asztalhelyhez az éppen vele haragban levő barátja telepedett: „*Sanyi a helyemet foglalta el, más asztalhoz ültem*” (1890. 07. 22.), „*se köszönés, se semmi; kérdeztem, akarnak-e a helyemre ülni hagyni*” (1890. 07. 26.), „*Sanyi helyemet foglalta el, más asztalhoz ültünk*” (1890. 08. 31.).

Egyéb törzshelyek? Randevú-kávéház, kávémérés és kocsmá

A vizsgált időszakban nemcsak a Wohlmuth-féle kávéház volt Lowetinszky „törzshelye”. Csak rövid ideig ugyan, de egy kocsmaszerűség és egy kávémérés is ekképpen funkcionált reggelente.

Amikor Lowetinszky a Dunaparti teherpályaudvaron dolgozott rövid ideig (két ízben is: 1889 végén és 1890 februárjában), akkor – és csak ebben az időszakban – a reggelijét mindig egy bizonyos „Gyenesnél” költötte el. Gyenes alatt feltehetőleg Gyenes Gábris kocsmáját értette.

A naplóíró 1890-ban csak két alkalommal emlékezett meg arról a naplójában, hogy felkeresett kávémérést: egy januári délutánon két ismerőssel beszélgetett másfél órát „a” kávémérésben, és februárban is megfordult egy kávémérésben. Ezt követően csak 1891 utolsó hónapjaiban emlékezett meg naplójában kávémérés(ek) felkereséséről, összesen nyolc alkalommal. Szinte mindegyik alkalommal reggelizett és olvasott, méghozzá kiemelten újságot olvasott itt. Nagyrészt egy bizonyos Rottenbiller utcai helyre ment be – talán özv. Schreil Jánosnéhez, VI, Rottenbiller utca 62. –, és ezt a kávémérést két alkalommal is az ő törzskávéméréseként említi 1891 decemberében („stamm-kávémérés”-ként).

Sőt, egy időben lehetett egy további/párhuzamos törzskávéháza, de legalábbis törzskávéház-jelöltje a naplóírónak, ahol Weinmannéval találkozott diszkrét módon egy-két alkalommal bizonyosan. Minderre két 1891. áprilisi bejegyzésből következtethetünk: „*Ebédelés, fel, öltözés, és azzal el, a körúti rendezvous-kávéházba, ott vártam, s alig 10 perc múlva jött Léni (Weinmanné)*” (1891. 04. 01.); „*el a [rendezvous-]kávéházba, V. K. W. [!] nem volt ott. Olvasás, ¼ 7-kor el a másik kávéházba [a Wohlmuth-féle kávéházba], ott Sanyival el [!], diskurzió, W. itt sem volt*” (1891. 04. 15.).

Kávéházi fogyasztások

Wohlmuth Adolf kávéházában a Lowetinszky által leggyakrabban fogyasztott kávéházi termék a kávé volt naplója tanúsága szerint. 1890 első nyolc hónapjában átlagosan minden második kávéházi látogatásakor írta le naplójában hogy „kávézás”, az ezt követő 16 hónapban viszont már csak egészen elvétve tért ki erre a tevékenységre a kávéházi események naplóbeli bemutatásakor. Itt érdemes kitérni egy fontos módszertani problémára e napló elemzésével kapcsolatban. Éspedig arra, hogy noha szinte „mindent” leírt a naplóíró, az, ha valamit nem rögzített, az természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy az nem történt volna meg, különösen a sablonos felsorolásai esetében. (A kávéházi látogatásait megörökítő naplórészletei tipikusan a következő szavakkal kezdődtek – és néha végződtek is –: „*el Wolmuthoz, ott olvasás, kávézás, beszélgetés*”.) Nem tartom valószínűnek, hogy szívesen látták volna – rövid távon sem – a népszerű, gyakran tömött kávéházban, ha semmit nem fogyaszt, ezért feltételezem, hogy a kávé (feketekávé) alapvetően

akkor is részét képezhette Lowetinszky látogatásainak, ha nem is írta ezt le. Még ha bizonyosan voltak is olyan alkalmak, amikor szó szerint csak benézett – ismerősök után kutatva – Wohlmuth kávéházába. Egyetlen alkalommal írja, hogy „kapuczi-
nert” fogyasztott a kávéházban, bort és teát viszont egyszer sem (noha több otthoni teázásról, valamint vendéglői/kocsmai/szabadtéri/otthoni borozásról is ír ebben az időszakban).

A vizsgált években Lowetinszky ritkán – összesen 11 ilyen esetet jegyzett fel – ivott sört kávéházban; jóval gyakrabban fogyasztotta azt munkahelyén, a MÁV-nál. Wohlmuth Adolf kávéházában leginkább akkor ivott sört, ha Gyula barátja is ott volt, és megkínálta; a naplóíró egyszer dühében kezdett el ott sörözni, ekkor öt flaskát ivott ki. A hidegebb hónapokban (január-február, október-december) grogot – cukros, vízzel hígított forró rumot – is fogyasztott Wohlmuthnál, a két évben összesen tucatnyi alkalommal említi ezt a naplóban. Olykor két pohárral is felhajtott, egyszer pedig hat körig jutott, igaz, ekkor az utolsó poharat már eltörte. A nagy kávéházi ivászat azonban nem volt jellemző Lowetinszkyékre, csak egyszer részegedett le Wohlmuthnál a naplóíró a vizsgált két évben: „*eszünkbe jutott grogot inni, erre aztán kezdtünk melegedni. [...] azután csúnya ivás kezdődött, [...] Wohlmuthnének is csaptam részeges fejjel a szelet, pohártördösés; valami söpredék is került oda, de nem igen tisztességesen bánhattam el vele. Úgy éjfél tájt el. Sanyit hídig kísérni, hogy hol és merre jártunk, hogy búcsúztunk, arra nem emlékszem, de arra igen, hogy döngettem a vas rolókat, hogy valami andrisok [rendőrök] megfogtak, én meg torkom csapjait nem kímélve csúnyán ordítoztam. Feljegyeztek, azzal haza, ott fel Riekerhez, az a gazember elpárolgott azzal a nősténnyel, Rézi [Rieker kedvese] még fönn volt. [Stranszky] Gyulát is felkeltettem, Rézit vigasztaltam s erőnek erejével le akartam fektetni. Végre be, fekvés, de még a szokásos körtáncza fejemenek is elmaradt, mert azonnal elaludtam. Reggel keltegettek, Gyula is, Eszti is, sehogy sem akaródzott kelnem. Gyulát kiküldtem, hogy beteget jelentsen helyettem s tovább aludtam” (1890. 10. 26–27.).*

A két év alatt tíz alkalommal fagyaltozott naplója szerint Lowetinszky, valamennyiszer Wohlmuth kávéházában. Néhány alkalommal konkrét kávéházi sütemény-fogyasztásról is megemlékezik, ilyenkor mindig mákos süteményt ettek, pl.: „*Szentes [Jenő] [Stranszky] Gyulával fogadott, hogy az utóbbi nem eszik meg 10 db mákos süteményt, odahozatva, nagy kínnal gyűrt le 7 darabot” (1890. 03. 01.).* Valószínűleg a kávéházi „uzsonnálás” szóhasználat alatt is süteményfogyasztást kell érteni, több mint egy tucatszor írja ezt kávéházbeli időtöltésének rögzítésekor Lowetinszky a vizsgált két év alatt, túlnyomórészt 1890 augusztusának vége és novembere között; néhány alkalommal a Wohlmuthnál elfogyasztott uzsonna a főétkezést is helyettesítette: „*uzsonnálás hatalmas[an], egyidejűleg ebéd is volt” (1890. 04. 13.), „besüteményeztem, csinálva uzsonnából ebédet is egyszersmind” (1891.10.14.), „hatalmasan beuzsonnáltam, mi egyszersmind ebéd is volt és grogostam” (1891. 10. 27.).* Csak egyszer fordult elő, hogy a naplóíró Wohlmuthnál reggelizett, és éjjel is csak elvétve oltotta itt éhségét: „*éjjel, részegen*

térve be: roppant éhes voltam, kávézás, 3 drb [darab] süteményt vágtam be nagy hirtelen” (1891. 10. 03).

Wohlmuth kávéházában feltehetőleg narancsot is lehetett venni, ugyanis Lowetinszkyék kávéházi időtöltésének sajátos eleme volt egy időben (egy hónapon át, míg a kávéház tulajdonosa meg nem elégelte) a narancshéjjal való dobálózás: „két nőténynek igen dobálózhatnékja volt, sehogy sem hagytak békében. Nevetgélés” (1890. 12. 24.), „később narancshéjjal dobálózásba kezdtünk, megunva, egy egész narancsot vágtam Kopcsek fejéhez” (1891. 01. 14.). „Narancshéjjal kezdtünk dobálózni, sikerült hecc volt, még a legkisebb gyémántom, a kis [Meiler] Annuska is dobálódzott” (1891. 01. 16.), „dobálózás narancshéjjal” (1891. 01. 18.), „Narancshéjjal dobálózás volt, míg Wohlmuth bele nem szólt” (1891. 01. 20.).

Ritkán ugyan, de előfordult, hogy a pénztelen naplóíró hitelre volt kénytelen fogyasztani Wohlmuthnál: „néztem kis ideig a felkérőket [a rendelést felvevő pincéreket], Wohlmuthot megkérdeztetve, van-e szándéka hitelezni, a válasz igenlő lévén, uzsonnálás” (1891. 12. 21.), „Wohlmuthoz, kértem tőle 2 frtot [forintot], de miután megváratott, elmentem” (1891. 12. 09.). Néha egymásnak fizettek, és Lowetinszky egy-egy kávéházi blicceléséről is megemlékezett naplójában: „Gyula megszökött, már 12 kávéval adós. Wohlmuth indignálódott [méltatlankodott]” (1890. 06. 12.).

Egyéb kávéházi szolgáltatások

Wohlmuthnál – ahogy az a naplóból kiderül – volt egyfajta játékterem is biliárddal, (tekeasztallal), Lowetinszky azonban, egyetlen alkalmat leszámítva, nem élt ezzel a kávéházi szórakozási lehetőséggel.

A dohányos Lowetinszky a Wohlmuth-féle kávéházban is hódolt szenvedélyének, ez olykor összetűzéshez vezetett: „egy öregasszonnyal a dohányfüstölés miatt renkontrem [összetűzésem] volt” (1890. 05. 11.), „egy ipszét [ipsét] összehordtam [lehordtam], mert engedélykérés nélkül vett gyufát az asztalunkról” (1890. 07. 08.).

Az itteni zenéről csak elvétve emlékezett meg, leginkább, ha nem élvezte: „ide előre helyezték a zenét [a zenekart], s azt [azok közül] is tamburásokat! Olyan vén banya gyülekezet volt itt, hogy még nem fogok ide járni ezentúl sokat” (1890. 05. 10.), „ismét vonós zene[kar] fog játszani, ezentúl [délután] 4-től 7-ig, s [este] 8-tól [éjjeli] 1-ig a tamburások” (1890. 07. 30.), „a Gotterhaltét [az osztrák császári himnusz] megabczugoltam” (1890. 08. 31.). „Schramml zenét [sramli zenét] hallgattam, bizony sokat nem találtam rajtuk, ergó [pontosabban] utálatosnak is tűnt fel ez az úgynevezett »Schan«” (1891. 07. 19.), „igen jól mulattam, cigányozás [cigányzene]” (1891. 12. 01.).

Gyáni Gábor szerint „nem túlzás kijelenteni: a kávéházak talán fő szolgáltatása a szabad újságolvasásban, e kvázi könyvtári olvasótermi szolgáltatásban rejlett”. A szerző megállapítja, hogy Csorbáék „szinte mindenkor azzal a határozott szándékkal ültek be egyik vagy másik pesti kávéházba, hogy »lapokat olvassanak«. S ha olykor nem is ez vonzotta őket, akkor sem mulasztották el, hogy közben átfussák az

újságokat.” Gyáni így folytatja: „a fő vonzerő tehát a kávéházi sajtó böngészése, hozzá képest csekély az itt rendezett baráti összejövetelek szerepe, a csak itt található barátok, ismerősök társaságának keresése vagy az egyéb »szórakozás« iránti vágy, melynek kielégítéséhez a kávéház nyújtana a nyilvános kereteket.”⁶

Lowetinszky(ék) esetében ilyen kiemelt szerepe nem volt a kávéházi újságotolvasásnak, bár a kávéház-látogatások naplóbéli leírásánál gyakran megjelenik az „olvasás”. Fontos megemlíteni, hogy nála az „olvasás” nemcsak kávéházhoz köthető elem volt a vizsgált években. Olvasott ő reggel is, este is, napközben is, otthonában és a munkahelyén is (lényegében minden nap, naponta többször is) – napilapot, hetilapot, folyóiratot és könyvet (magyar és német nyelven). Tehát számára a kávéház nem azért (legalábbis önmagában azért nem) lehetett vonzó, mert ott újságokat olvashatott. Csak néhány alkalommal írta Lowetinszky, hogy konkrétan újságot olvasott Wohlmuthnál, illetve legalább egyszer bizonyosan könyvet (1890. 03. 17.).

A Wohlmuth-féle kávéház vendégköre

Lowetinszky naplójából kitűnik: Wohlmuth Adolf kávéházába kisemberek jártak 1890–1891-ben. (Hogy jártak-e, járhattak-e ide a „felsőbb osztályokból” is, arra még lentebb kitérek.) Nem értek tehát egyet – ahogy Saly Noémi sem⁷ – Gyáni Gábor azon megállapításával, miszerint „kivált a 19. században és századunk első néhány évtizedében – [tekinthetjük a kávéházat] igazi polgári intézménynek, mert mindenekelőtt a polgári középosztály adta közönségét”.⁸ Gyáni úgy vélte 1996-os írásában, hogy a középosztály alatti rétegek a „polgári kávéházak” idejében ivással egybekötött társaséletük színtereként kávémérésekbe és kocsmákba jártak: „a kávéházba járó polgár számára közönségük [a kávémérések közönségének] rétegösszetétele is elfogadhatatlan volt”, valamint „a polgárság, a városi középosztály szintje alatt álló társadalmi csoportok tagjai, ivással egybekötött társaséletük színhelyül a kávéház helyett többnyire a kocsmát választják”.⁹ Gyáni szerint valamikor – ennek idejét bővebben nem tárgyalva – a kontinentális európai kávéházak vendégköre „valamelyest felhígult a betérő kispolgárokkal, vagy [itt „és” értelemben – B. J. M.] a szolid polgári életnivó szintje alá süllyedt értelmiséggel”.¹⁰

Fontos kiemelni, hogy az általam vizsgált naplóban egyszer sem bukkan fel „középosztálybeli” kávéházi vendég (talán egy bizonyos „ékszerészt” leszámítva, aki persze lehetett ékszerészsegéd is). Vagy egyáltalán nem voltak Wohlmuthnál, vagy voltak ugyan, de Lowetinszky olyannyira nem foglalkozott velük, hogy emlí-

⁶ Gyáni: i. m. 63.

⁷ Saly: i. m. 24.

⁸ Gyáni i. m. 58. o.

⁹ Uo. 66–67. o.

¹⁰ Uo. 68. o.

tést sem tett róluk (ez szerintem nem valószínű, a naplóírónak voltak befolyásos ismerősei – pl. a volt gyámja –, akikkel érintkezett is), de még az is lehetséges, hogy voltak, csak más időpontban, nem akkor, amikor Lowetinszky. (Hiszen ne feledjük, hogy a naplóíró leginkább csak késő délután és kora este kereste fel ezt a kávéházat.) Ezt azért nem tartom valószínűnek, mert igaz ugyan, hogy nagyon ritkán tért be Wohlmuth Adolphoz reggel, délben vagy kora délután, de az ezekről megemlékező naplóbejegyzésekben is a késő délutáni – „nem polgári középosztálybeli” – kör jelenik meg.

Ha csak a naplóíróra és legjobb barátjára, Papp Sándorra (Sanyi) tekintenénk, akkor akár még azt is gondolhatnánk, hogy kávéházi viselkedésük (illetve maga a kávéház napi szintű látogatása) a társadalmi pozíciójukhoz képest atipikus volt, hiszen feltehetőleg mind Lowetinszky, mind Sanyi műveltsége kimagaslónak számított környezetükben. Csakhogy rajtuk kívül még számos olyan kisembert említ a naplóban, akiről semmi ilyet nem tudunk és nem is feltételezünk, például a szintén kávéház-törzsvendég – de nem a Lowetinszkyék asztaltársaságához tartozó – Weinmannéról tudjuk, hogy nem tudott írni. A naplóból kiderül egyébként, hogy jártak Wohlmuth Adolf kávéházába idősek és egészen kisgyermek is (utóbbiakkal néhány alkalommal játszott is a naplóíró).

Wohlmuth kávézója nem „éjjeli kávéház” volt, ha lebujkoba akartak menni Lowetinszkyék vacsora után, akkor nem ide mentek. A naplóban nem jelenik meg prostitúció sem e helyhez kötve; ha lett volna, akkor arról írt volna, mivel a kéjhölgyek társaságát ezekben az években még gyakran élvezte a naplóíró.

A kisembereknek más ilyen helyei is voltak? Vagy ez volt az egyetlen hely (vagy kevés helyek egyike), amely kávéházi környezetet és teret biztosított számukra? Nem tartom kizártnak, hogy Wohlmuth Adolf viszonylag olcsó áron nyújtott kávéházi élményt, ez pedig vonzhatta az erre vágó kisembereket, ez a vendégkör viszont taszíthatta a középosztályt. Maga Lowetinszky – harminc évvel későbbi – visszaemlékezése is egy ilyen társadalmi elkülönülésre utal e hely kapcsán: „*A Nyár utca és Rákóczy = Kerepesi út sarkán volt a „Wohlmuth”-féle kávéház, melyet a minorum gentium* [itt: alsóbb társadalmi rétegek] *frequentált.*” Ha a feltételezésem igaz, akkor ez azt is jelenti egyben, hogy a „kávéházak demokratikussága” csak az intézmény (mint műfaj), és nem az egyes helyek szintjén érvényesült. A „polgári középosztály” alatti rétegek Budapesten már az 1880-as évek végén jártak kávéházba (nemcsak kávémérésbe), de a saját kávéházuk(aik)ba.

Lowetinszky kávéházi asztaltársasága

„*Kezdődött egy kis sermon* [panaszkodás], *hogy azokkal a »csavargókkal«* ülök *Wohlmuthnál*” – fakadt ki Eszti 1890. január 26-án. De mi is volt, kikből is állt ez az asztaltársaság, ez a „club”? Kik látogatták a kávéházat, kikkel és miként érintkezett ott Lowetinszky a vizsgált időszakban? Ahogy már egyes fenti idézetekből is kiderült, volt némi dinamika a naplóíró kávéházi asztaltársaságának összetételét

illetően. Volt, hogy összevesztek (illetve teljesen elhidegültek) egymással – nemcsak Lowetinszky – és máshová ültek, illetve hozzájuk (pontosabban az asztalukhoz) is ültek idegenek, újak, akikkel azután akár mélyebb interakció is kialakulhatott.

A naplóiíró elsődleges kávéházi (asztal)társaságához alapvetően a következő személyek tartoztak: Papp Sándor (Sanyi) és annak barátja, Szentes Jenő, azután Kopcsek István (Bobcsek, Pista bá', Pista), akivel Lowetinszky igen gyakran „hec-celt”, tréfálgzott a kávéházban, valamint Stranzscky Gyula és Rieker Gyula. Sokszor velük volt a kávéházban Ödön, Valszéky, Lukáts, Habresz, valamint barát-nőik/szeretőik: Toncsi, Rézi, Eszti (és olykor Papp Jancsi, Muszil Feri, Franczi, stb. is.) E társaságot többféle szóval is illette Lowetinszky: „compagni”, „club”, „klubb”, „frequenzia”, „banda”, „bagázi”, „clique” [klikk], „trupp”, „gárda”, „bandérium”.

Mind nagyvárosi kisember: vasutas-távírász (Lowetinszky), kárpitossegéd (Stranzscky Gyula), tapétázó (Sanyi), kőműves/tűzoltó (Feri), szobafestő (Szentes), nyomdákban és borkereskedésben dolgozó utcagyerek (Franczi), házfelügyelő (Eszti) és cselédféle (Toncsi, Rézi). Néha olyan személyek is csatlakoztak hozzájuk, akikről lesújtó véleményt fogalmazott meg a naplóiíró: „[a kávéházban ott volt] azonkívül Gyula, Sándor, s még velük valami dáma az utolsó rangból, reájok sem néztem” (1890. 09. 14.). Egy időben csatlakozott hozzájuk egy Rozsos nevű mechanikus is.

Lowetinszky köre jellemzően 25–30 évesekből állt, facérokból és helyyel-közzel stabil párkapcsolatban élőkkel, munkanélküliekből és alkalmi vagy állandó munkából élőkkel. Egyeseknek éltek testvérei, szülei a városban (pl. Sanyi), másoknak feltehetőleg nem (Ödön, Franczi). E társaságban volt egy nagyon fontos közös elem, az, hogy gyermektelenek voltak, – igaz, Rézinek, Rieker kedvesének volt egy előző kapcsolatból származó kislánya, de tartóasszonynál helyezte el a gyermeket,

Amikor Lowetinszky beszámol a kávéházi látogatásairól, akkor szinte mindig lejegyzi azt is – sőt, leírásaiban elsősorban erre tér ki –, hogy ki volt ott (és ki nem volt ott) ebből a társaságból, illetve a kávéház őt érdeklő közönségéből, továbbá azok közül, akikkel valamilyen érintkezésbe lépett.

Lakás és kávéház távolsága

Életkoruk, társadalmi helyzetük és foglalkozásuk mellett több Wohlmuth-törzsvendégnek a lakhelyét is ismerjük: vagy magából a napló szövegéből derül ki ez, vagy az ismerősök évente vezetett címjegyzékében rögzítette ezt Lowetinszky.

Nyilván az egyes személyek munkavégzésének helye is érdekes lehet, de erre csak elvétve vannak információim. Ugyanakkor nem tartom valószínűnek, hogy a társaság/vendégkör munkahelye jellemzően a kávéház közelében lett volna, illetve, hogy a Wohlmuth-féle kávéházat csak azért keresték fel a vendégek, mert az már eleve a napi helyváltoztatásaik során útjukba esett volna. Már csak amiatt sem, mert a környéken – Wohlmuth közelében, illetve a lakóhelyek körzetében – szám-

talán kávémérést, illetve kávéházat sorolnak fel budapesti címjegyzékek ezekben az években.

Wohlmuth Adolf kávéházához legközelebb – két percre – Rozsos lakott (VII. Dohány utca 34.), Szentes gyalog 10 perc alatt érhetett haza (VIII. Aggtelek – ma Kiss József – utca 11., 3. sz. ajtó) a kávéházból – persze csak ha éppen egyenesen hazament onnan.

A társaság nagyobb része (azok közül, akinek ismerjük a címét) messzebb, 15–25 percnyi sétára lakott a törzshelytől: Weinmanné 20 percre (VIII. Karpfenstein – ma Karácsony Sándor – utca 7.), Zaubek Laura 25 percre (VI. Izabella utca 71., II. em. 26. sz. ajtó), Habe Lujza és Samoday Eszti 15 percre (előbbi az erzsébetvárosi plébániánál, utóbbi a Szegényház-tér – ma Rózsák tere – közelében), ahogy Muszil Feri is (1890 tavaszától: VIII. Kisfaludy utca 11., 5. sz. ajtó, addig feltehetőleg a belvárosi Bécsi utcában lakott). Maga Lowetinszky albérletei/szobabérletei is leginkább 15–25 percnyi távolságban voltak 1889–1891-ben (IV. Bécsi u. 5. – 17 perc; IX. Liliom utca 6. – 27 perc, VII. Verseny utca 22. /Ödönnel közös albérlet, Rieker szomszédságában/ – 24 perc, VII. Dohány utca 93–95. /Eszttel közös albérlet/ – 15 perc), csak a vizsgált időszak utolsó albérlete volt igazán közel a kávéházhoz (VII. Akácfa utca 4. /közös albérlet Marival/ – 3 perc).

Meilerék messzebb, valahol az Üllői úton laktak, Papp Sanyi (és maga a naplóíró is, amikor napokra, hetekre nála húzta meg magát) pedig valóban távolról, Budáról (Promontori út 15.) járt ide – már amikor nem valamelyik barátjánál hált Pesten.

Bár viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre, mégis talán megállapíthatjuk, hogy a Wohlmuth-féle kávéház (kisemberekből álló) törzsközönségének tagjai mintegy két kilométeres sugarú körön belül, vagyis igen nagy területen, a pesti belső kerületekben éltek Budapesten. Az a tény pedig, hogy ekkora volt a vonzókörzete, arra is utalhat, miszerint kevés olyan kávéház lehetett akkoriban a fővárosban, amelyet kisemberek látogattak.

Nexusok egy nyilvános térben

A kávéházi kommunikáció nemcsak az asztalnál, de az asztalok, asztaltársaságok között is folyt. Lowetinszky rendes kávéházi teendői közé tartozott a „gusztálás”, „fixírozás” és a „kaczerkodás”, ezek a kifejezések rendre felbukkannak a kávéházi tevékenységek sablonos felsorolásánál – mint ahogy a „beszélgetés” is (az „olvasás”, a „kávészás” és eseteként az „unatkozás” mellett).

A kávéház vendégei közül a lányok és nők érdekelték a párhuzamosan több kapcsolatot is ápoló/építő naplóírót, és igen gyakran ő is érdekelte őket (legalábbis Lowetinszky így gondolta) – álljon itt csak néhány példa: „egy pár csinos leánykát gusztáltam” (1890. 02. 09.), „gusztáltam, s egy pár nőténykével 6-ig igen jól mulattam” (1890. 02. 23.), „egy csinos nőt gusztáltam, ő sem igen idegenkedő pillantásokat vetett reám” (1890. 02. 01.). „Sándor (a pinczér) azt súgta, hogy egy nőtényke

ismerkedni óhajtana velem” (1890. 03. 11.), „*az a corpulens [testes] termetű nőstényke is, akivel Rieker össze akar boronálni, vettem észre, hogy megfigyelt*” (1890. 04. 23.). Arra is volt példa, hogy Lowetinszky a saját asztaltársaságának egyik tagjánál próbálkozott: „*Habres [Habresz] concubinejét [ágyasát; itt kedvesét] szorongattam, persze csak asztal alatt, megharagudott, elmenekült. 7-kor Sándorral el, avval kissé gezeirt [ékes?] vitát tartottunk, úgy látszik, nem tetszett neki, hogy a menyecskét nyomogattam, szegény tatár*” (1891. 01. 27.).

A már említett özv. Weinmann Frigyesné Weisinger Magdolna a naplóíró egyik kávéházbeli kiszemeltje volt. Lowetinszky több mint másfél évig dolgozott azon (sikertelenül), hogy viszonyt létesítsen a 40 év körüli tejesasszonnyal, akinek akkor volt már egy 18 éves fia, férje korábban majorosként szerepelt a lakcímjegyzékekben, testvéreivel közösen birtokolt egy józsefvárosi házat. Írni nem tudott, a kávéházba nőrokonaival járt. A kávéház nyilvánossága előtt egy másik lánnyal is hosszabb időn keresztül próbálkozott: Meiler Anna, a „kicsike” nem lehetett még 20 éves ekkor, cipész apjával és anyjával járt rendszeresen Wohlmuth kávéházába. Néha előfordult, hogy a naplóíró öt partnere/barátnő(jelölt)je együtt tartózkodott Wohlmuth kávéházában: „*az ördög összehozta Luizát [Habe Lujzát], a kicsikét [Meiler Annát] és W.-t [Weinmannét], kényes helyzet volt, Paulin is ott ült egy sarokban, s könnyen lehet, Eszti is*” (1891. 04. 18.). Habe Lujza azok közé tartozott, akit sikeresen meghódított Lowetinszky a kávéházi vendégekörből, igaz, ennek az lett a következménye, hogy az utcán megverte a lányt a féltékeny Eszti (Valszékyt pedig 1890 januárjában a kávéházban „agyabugyálta el” a felesége); Lujza azonban ezután is – Lowetinszky megdöbbenésére – felbukkant a kávéházban: „*én ha leány volnék, s megesett volna velem az, ami vele, hogy egy férfi miatt kikaptam volna, oda nem tenném be a lábamat, ahol ismerősök meg az illető is jár, különben én közönyösen vettem a dolgot és ignoráltam tökéletesen*” (1891. 07. 21.). Az esetnek persze híre ment: „*ott [a kávéházban] az a nő volt, kit egyszer májusban a nagy naplóban említettem, ajánlkoztam elkísérni, szabadkozott, hogy nem akar úgy járni, mint [Habe] Lujza. Elment, de én utána. Definícióm igaznak bizonyult be, a körúton ment, vele mentem, ajánlottam neki a viszonyt, feltételesen bele is egyeztettem, egyelőre azt mondta, hogy találkozunk legközelebb, azt hiszem könnyű győzelem lesz; nota bene, az asszony maga szokott otthon lenni, férje csak este jön haza*” (1891. 09. 28., „kisnapló”).

A kávéházban tehát nem maradt teljesen titokban, hogy milyen nexusok szövődnek az asztalok között, bár a diszkrécióra igen ügyeltek a felek: „*a tejesasszonynak [Weinmannének] levelet csempésztem a vett gyertyáiba, s midőn ment, kérdeztem tőle, kísérhetem-e?, azt felelte, hogy az feltűnést kelten[e]”* (1890. 03. 31.). „*Nagy nevetés, Meilerékhez is odaültünk, de nem igen beszélünk velük a külső tekintély megóvása miatt.*” (1891. 03. 30.). Lowetinszky – valószínűleg joggal – úgy érezte, hogy a kávéházban őrszemek és kémek veszik körül: „*el a kávéházba, ott volt Szentes, Sanyi, a kicsike [Meiler Anna], Luiza [Habe Lujza] és W., egész menagéria, és [körös-]körül persze figyelő őrszemek voltak*” (1891. 02. 21.). „*Sanyi megmutatta*

azt a pinczért, ki állítólagosan az én kémem [engem kémlel]” (1890. 12. 29.). Provokációk is rendre érték Lowetinszkyt a kávéházban: „Rieker meg Esztit kompromittálta, hogy körüllevőktől kérdeztetve, hogy ki vagyok, Eszti-re mutatva azt felelte: »az asszonyságot kérdezze«, disznó egy nép” (1890. 03. 28.). „A kicsike [Meiler Anna] is pláne két udvarlóval volt, ostentátióztak [mutogatták magukat], természetesen, hogy ignoráltam őket. Eszti is itt volt. Elment, megszólít egy asszony, hogy adjam át annak a fiatalasszonynak azt a zsebkendőt, kénytelen voltam összes mimikai tehetségem összeszedni s a legártatlanabb arczzal azt mondani, hogy azt az asszonyt nem ismerem” (1890. 10. 24.).

A naplói-író többször is kifakadt a néha valóban igen fojtónak tűnő kávéházi közeg miatt: „tudja az ég, kezdek undorodni ezektől a népektől” (1890. 12. 07.), „olyan otromba, más dolgaival törődő, disznó népséget nem láttam még, már kezdek fogyni a türelemből” (1891. 04. 09.). „Wohlmuthné igen nagyon megnézte Marit, képzelem, holnap tele lesz vele a kávéház” (1891. 21. 01.). Azonban hiába volt gyakran haragban barátaival, törzshelyüket ugyanúgy felkereste: „Jancsi, Rieker, Valszéky s Sándor ültek a fölkében, nem is köszöntem nekik, elfordulva, más asztalhoz ültem” (1890. 07. 10.).

Konklúzió

Tanulmányomban rámutattam, hogy a budapesti „kisemberek” körében 1890–1891-ben létezett a törzskávéház intézménye. Az írásban vizsgált kör – Lowetinszky János József kávéházi (alapvetően gyermektelen) barátai és ismerősei – napi rendszerességgel látogatta Wohlmuth Adolf kávéházát a mai Rákóczi úton. Úgy tűnik, hogy ez a kávéház elsősorban a kisemberek helye lehetett, ez pedig azt is jelenti, hogy a kávéházak világa nem volt demokratikus, az egyes társadalmi rétegek a kávéház műfaján belül más-más helyeket preferáltak.

A Wohlmuth-féle kávéház ismert (törzs)vendégei mintegy két kilométeres körzetben laktak. Lowetinszky és barátai délutánonként mintegy másfél-két órát itt kávéztak és beszélgettek – más asztaltársaságokkal is interakcióba keveredve –, majd továbbmentek. A kávéház számukra találkozó- és gyülekezőhely lehetett elsősorban, társaséletüket a kávéház után az utcán/korzón/parkban, ritkábban valamilyen éjjeli szórakozóhelyen, majd a minden bizonnyal szűkös és zsúfolt albérleteikben folytatták.

Mennyire volt általános ez? Hány ilyen vendégkörrel rendelkező tényleges kávéház volt Budapesten? Mennyire volt elterjedt a kisemberek körében a kávéház-látogatás (a kávémérések mellett)? Hogyan alakult a kávéházi világ dinamikája az idők során? Megannyi kérdés, amire csak akkor remélhetünk választ, ha hasonló mélységű személyes forrásokat is elemzünk.

JÁNOS MÁTYÁS BALOGH

COFFEE-SHOP CULTURE AND ORDINARY PEOPLE IN BUDAPEST (1890–1891)

In my study, I concluded from analyzing two years' events recorded in a diary of an ordinary man, János József Lowetinszky that visiting coffee shops in 1890–1891 in Budapest was not only typical leisure activity of the bourgeoisie, but of the ordinary people (workers, servants, aides, officials, industrialist). Based on this diary, we can observe and describe some of the typical guests of a coffee shop: for them (both women and men), the attractiveness of the coffee shop was its function as an important place of their social life, the place for their afternoon gatherings. I suppose, however, the world of coffee shops (at this time) was not “democratic” at all – the ordinary people in Budapest went to their own places.